

UDK 316.334.3:316.42:504.03
316.42

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 17. studenog 1993.

Napredak i moć

Rade Kalanj

Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

Posljednja desetljeća 20. stoljeća obilježavaju dva istodobna procesa: planetarna nastojanja prema demokraciji, odnosno sukobi oko uspostavljanja demokratskih poredaka, i strahovi za budućnost čovječanstva uzrokovani ekološkom krizom. U tom se sklopu aktualizira pitanje političke moći, kako u konceptualnom tako i u povijesno–praktičnom smislu. Time se, dakako, aktualizira i pitanje prirode, odnosno prirodne okoline, kao područje očitovanja političke moći. Kompleksno sagledavanje toga problema nije, međutim, moguće bez rekonstrukcije pojma moći u razdoblju novovjekovne znanosti i u epohi oblikovanja političke sfere modernog društva. Slijedeći tu analitičku logiku, ovaj tekst pokušava pokazati isprepletenost tehnoznanstvene i političke moći, njihove razine i antinomije u doba racionalizacije. Pokušava se odgovoriti i na pitanje o tome koje su glavne značajke oblikovanja političke moći nad prirodom u doba tehnoznanstvenog napretka i demokratskog konstituiranja političke volje.

Ključne riječi: difuzija, ekspanzija, koncentracija, moć, modernost, monizam, napredak, pluralizam, politička volja, redukcija, tehnoznanstvena moć

1. TEHNOZNANSTVENI NAPREDAK I NAPREDOVANJE MOĆI

Svaka se kompleksnija analiza ljudskog djelovanja i društvene organizacije nužno mora suočiti s problemom moći. U njemu se – povijesno i strukturalno – ogleda sama konstrukcija socijalne zbilje, on upućuje na oblike odnošenja pojedinca i zajednice. U povijesti socijalnih znanosti i filozofije taj je problem oduvijek bio velika tema, ali i veliko iskušenje empirijske i konceptualno–teorijske naravi. O tome dovoljno jasno svjedoče brojni klasični i moderni mislioci, od Machiavellija, Hobbesa i Nietzschea do Webera, de Jouvenela, Parsonsa, Giddensa, Canettija, Habermasa, Luhmanna, Arona i Foucaulta. Poimanje moći obilježeno je nizom, po svemu sudeći, neizbježnih dvoznačnosti. Ona je istodobno empirijski evidentna i smisljeno zagonetna, na prvi pogled transparentna, ali u biti vrlo enigmatična. Istodobno izaziva misteriozne i prozaične, demonske i racionalno–pragmatičke rezonancije (Aron, 1988:43–67; Balandier, 1985:86–110). O njoj se stoga u isti mah govori jezikom metafizike i jezikom pozitivne znanstvene spoznaje. Racionalistička joj je kultura oduzela auru svetosti i nedokučivosti, ali nije potpuno raščarala privlačnost njezine postojanosti i ekspanzivnosti (Canetti, 1984). Dapače, uz napredovanje racionalističke kulture zbiva se i napredovanje moći, i to u svim smjerovima: ekonomskom, tehnoznanstvenom, političkom, kulturnom, simboličkom. Stoga je suvremeno propitivanje pojma moći bitno povezano s usponom i preobrazbama moderne ideje napretka. Na tu je povezanost već sasvim jasno upozorio Auguste Comte, a od nje polaze i brojni suvremeni autori,

među kojima najizričnije Jean Marie Domenach, Robert Nisbet, Helmut Schelsky, Michel Foucault i John Kenneth Galbraith.

Pojam moći u novovjekovnom mišljenju oblikuje se kao izraz dviju bitnih čovjekovih relacija: relacije prema prirodi (moć nad prirodom) i relacije prema društvu (moć nad društvom, društvena moć). Prvu je paradigmatički tematizirao Bacon, a drugu Hobbes. Jedna se očituje kao težnja za ovladavanjem prirodom i temelji se na koncepciji eksperimentalne, induktivne, utilitarno usmjerene i stalno napredujuće znanosti, a druga pak kao nastojanje da se »društveno stanje« uredi ugovornom konstrukcijom apsolutne države koja pretpostavlja poštivanje i racionalni konsenzus različitih (privatnih) interesa (Neuendorff, 1991:336–47). Jedna se oblikuje kao tehnoznanstvena, a druga kao politička moć. Jedna znači pokretačku snagu industrijske i tehničke civilizacije, a druga tvorbenu i oblikovnu snagu političke vladavine. Izvedene iz dviju različitih čovjekovih relacija, one se doimaju kao posve različiti i odvojeni entiteti.

Novovjekovno industrijsko iskustvo (industrijske i političke revolucije), a posebno znanstveno–tehničko i političko iskustvo 20. stoljeća, navode na pitanje mogu li se te dvije dimenzije moći promatrati odvojeno, jesu li one posve različite ili među njima postoji neki odnos uzajamne uvjetovanosti. Uzajamnu uvjetovanost, dakako, nitko ne poriče, ali ipak prevladava metodičko–analitičko stanovište o zasebnosti i bitnoj različitosti dviju sfera: tehnoznanstvene i socijalno–političke (Tadić, 1988:79–99). Iz toga proizlazi da moć u tehnoznanstvenoj sferi ima drukčiju logiku i posljedice nego moć u socijalno–političkoj sferi. Dok nas jedna postupno oslobađa od poretka prirodnih prisila, druga nas, naprotiv, stalno podvrgava prisilama socijalnog i političkog poretka. Jedna implicira mogućnost slobode, a druga stalnu opasnost od pokoravanja.

Ovakvo metodičko i teorijsko razlikovanje najkoherentnije zagovara Franz Neumann, ali u sličnom duhu razmišljaju Bertand de Jouvenel, Daniel Bell, Raymond Aron te brojni suvremeni socijalni i politički analitičari koji sferu političke moći promatraju posve odvojeno od njezina znanstveno–tehničkog ambijenta. Oni ga implicite uzimaju u obzir, ali ga izuzimaju iz analize. Vladavina nad prirodom definira se uglavnom »samo kao duhovna moć« koja počiva na poznavanju zakona izvanjske prirode i svrha joj je da se priroda učini korisnom za čovjeka. Ta moć, posredovana znanjem, uvećava produktivnost društva i ne uključuje vladavinu nad ljudima. Ona je, ukratko, moć bez moći. Politička moć pak uključuje vladavinu nad ljudima, usredotočena je na državu, a služi se racionalnim, emocionalnim i nasilnim sredstvima kako bi podčinjene primorala da »slijede upute vladaoca« (Neumann, 1974:69–70). »Količina« društvenih sredstava moći tijesno je povezana s »količinom« pokornosti, no neprestani rast te »količine« promatra se nezavisno od usavršavanja tehnoznanstvenih sredstava vladavine nad prirodom (De Jouvenel, 1947:30). Autonomija političke sfere (sfere političke moći) u odnosu na tehnoekonomsku sferu, gdje vlada načelo funkcionalne racionalnosti, afirmira se kao osnovno dostignuće moderne demokracije (Bell, 1979:21).

Iz navedenog razlikovanja dviju dimenzija moći, pri čemu jedna ima povlašten (»nevin«) a druga, blago rečeno, opasno proturječan i antinomičan karakter, slijede barem tri ozbiljne posljedice: 1) Svijet prirode strogo se razdvaja od društvenog svijeta, kao da priroda nije predmet društvenog odnošenja, dakle i društveno pitanje; 2) Prirodnoznanstvene i tehnoznanstvene spoznaje strogo se odvajaju od socijalnoznanstvenih spoznaja, kao da proizlaze iz dvaju različitih izvora ljudske umnosti; 3) Oblici političke moći strogo se luče od dostignuća vladavine nad prirodom, kao da

među njima nema nikakve korespondencije i kao da vladavina nad ljudima ne crpi nikakvu snagu iz vladavine nad stvarima.

No već je i sam Bacon slutio da takvo razdvajanje nije moguće. Dakako, cjelokupni je njegov znanstveno–filozofski projekt okrenut prema spoznaji prirode, a cilj mu je postizanja pune ljudske sreće. Smatrao je da se baš u odnosu spram prirode postiže **identitet moći i znanja** (Petrović, 1955:18). Baconov se »antropološki i socijalni naturalizam« temelji na vjerovanju da ljude i njihovo djelovanje »valja pojmiti kao produkt onih istih jedinstvenih elemenata zbilje koji također leže i u osnovi izvanjske zbilje« (Windelband, 1988:I, 441). *Interpretatio naturae* za njega je ponajprije sredstvo da se priroda podredi ljudskom duhu. Ali cilj toga znanstveno–filozofskog nauma, toga »metodičkog ovladavanja prirodom«, jest konstrukcija socijalne sreće, a to u krajnjoj liniji znači socijalnog poretka u kojemu vlada racionalno–znanstvena moć (Burger, 1979:30). Sliku takva poretka Bacon je predočio u Novoj Atlantidi. To je idealna država u kojoj vladavinska moć pripada znanstvenicima kao nositeljima podjele rada, kooperacije i napretka (Nisbet, 1980:113–115; Bury, 1960:51–63; Gusdorf, 1971:322). Bez obzira na stupanj utopičnosti takve konstrukcije (kao i drugih sličnih konstrukcija u povijesti ideja: Platonove, Comteove, Condorcetove itd.), u njoj se tehnoznanstvena moć deklarira kao oslonac svake druge, a ponajprije socijalno–političke moći. Parafrazirajući Bacona, moglo bi se zapravo reći da je u modernim vremenima održiva i legitimacijski napredna samo ona forma političke moći koja je znanstveno–tehnički zasnovana i organizirana, koja vladavinu nad prirodom rabi kao uzor za društvenu vladavinu. To će Weber kasnije nazvati procesom racionalizacije (Weber, 1986; Freund, 1968). Za zapadni svijet, bez obzira na njegov »vrijednosni politeizam«, taj je proces univerzalan i zahvaća sve njegove životne sfere (ekonomiju, politiku, moral, kulturu). Ono što racionalizaciju čini univerzalnim procesom jest upravo činjenica da ona proizlazi iz općeprihvaćenih, na prirodnom materijalu iskušanih pravila znanstvene ekspertize i tehničkog proračuna. Weber, doduše, nije robovao idolatriji prirodnih (»nomotetičkih«) znanosti, i stoga je za socijalnopovijesni svijet, svijet ljudskog djelovanja, tražio primjerenu metodu racionalnog razumijevanja koja ne računa s pogodnostima scijentističkog kauzalizma. No njegova je ideja racionalizacije ipak izvedena iz onog smjera oblikovanja zbilje koji se temelji na napretku i moći znanosti. Shvaćen pozitivno ili negativno, kritički ili apologetski, taj je smjer ostao nekom vrstom »baconovskog usuda« modernog mišljenja. Gomilanje moći uz pomoć znanosti Renan je npr. smatrao pouzdanim putem prema nekoj vrsti »božanske punoće«, a Theillard de Chardin – iz kršćanske svjetonazorske perspektive – drži čak da se približava vrijeme (točka omega) kada će čovjek bez zapreka vladati univerzumom (Domenach, 1986:57).

Iz današnjega kritičkog vidokruga možemo jednostavno reći da su takva uvjerenja najeklatantniji oblik poletnog, humanistički obojenog scijentizma, da je u njima zaboravljena, nedosegnuta druga strana znanstvene moći: težnja za dominacijom. U skladu s tom osnovanom tvrdnjom već je uobičajen kritičko–realistički intonirani stav da su Zapad uvijek vodile naprijed dvije združene snage: volja (strast) za znanjem i volja za dominacijom (Domenach, 1986:15). Ali taj stav ništa ne mijenja na samom realitetu, odnosno na činjenici da novovjekovno odnošenje prema prirodi funkcionira kao djelotvorna **simbioza znanja i moći**. Ona je uporište, putokaz i jamstvo uspješnoga ili barem ciljnoracionalno usmjerenog djelovanja. Valja, međutim, imati na umu da opći pojam uspješnog i ciljnoracionalno usmjerenog djelovanja sadrži različite razine i da obuhvaća više međusobno povezanih intencija koje se ozbiljuju u više specifičnih

formi. Tako se ciljnoracionalnim djelovanjem na prirodu (ovladavanjem prirodom) postižu barem četiri elementarna oblika moći:

1. **Duhovna moć**, u smislu kako je shvaća već spomenuti Neumann i kako je od prosvjetiteljstva do danas tematiziraju socijalne i humanističke znanosti, osobito antropologija. Riječ je zapravo o kulturi kao izrazu čovjekova nadilaženja, svladavanja prirode. U modernim vremenima kultura je ono eminentno područje na kojemu kartezijanski *res cogitans* dokazuje svoju sposobnost »posjedovanja i gospodarenja«. Da bi racionalni pojedinac i po njegovoj mjeri oblikovano društvo zadobili punu subjektivnost, otklon od prirode morao je biti korjenit i nedvosmislen. Kultura je, prema tome, otvoreni prostor subjektivacije čovjeka i društva. Ona posreduje, osmišljiva i legitimira konstituiranje subjekata moći. U odnosu na prirodu ona je drugost koja sebe poima u terminima moći (Tolra–Warnier, 1993:10–13).

2. **Transformacijska moć**, kao mjerljiv, činjenično neupitan oblik aktualizacije subjekta u susretu s prirodom. Moć je potencijal, kaže Hannah Arendt, ali potencijal koji postoji samo u svojoj aktualizaciji. Ondje gdje se ne aktualizira ona nestaje (Arendt, 1991:162). Moderno je doba, doba napretka, karakteristično upravo po tome što je znanstveni potencijal moći (spoznaja prirode) supstancijalno sjedinjen s tehničkim sredstvima njezine aktualizacije. To je realnost cjelokupnoga industrijskog razvoja i svih dosadašnjih znanstveno–tehničkih revolucija. Njihovi su ciklusi tako brzi da se moć stalno aktualizira. Stoga se transformacija prirode, zasnovana na takvim generativnim temeljima, očituje kao neprestana aktualizacija i povećavanje transformacijske moći nad njom. Njezin je medij ljudski rad, a njezin instrumentarij tehnologija.

3. **Utilitarno–posesivna moć**, kao svrhovito, egzistencijalno uvjetovano, razvojnim potrebama legitimirano odnošenje prema prirodnim dobrima i resursima, koje se obično naziva »resursima alokacije« (Giddens, 1984:317–324). Oni obuhvaćaju prirodnu okolinu i fizičke artefakte, nerazdvojna su dimenzija ljudskog ovladavanja prirodom pa, prema tome, i »materijal« za generiranje moći. Iskorištavanje prirode u ljudske svrhe, radi oblikovanja i napretka »društvenog stanja«, jednako je prirodno kao i priroda sama. To je istodobno i osnovni oblik posesivnosti, koji obilježava cijelu civilizaciju. Dapače, on je njezin preduvjet. Nije stoga slučajno što je posjedovanje i probitačno iskorištavanje prirode arhetipski oblik svakog vlasništva. Kad Rousseau kaže da je istinski utemeljitelj civiliziranog društva bio onaj koji je prvi ogradio komad zemlje i izjavio: »To je moje«, našavši pritom dovoljno prostodušnih ljudi da u to povjeruju, on pogađa bit problema (Rousseau, 1971:20). Posesivni odnos prema prirodnim resursima i tehnoekonomskim sredstvima njihove preradbe, upotrebe i razdiobe jedan je od najsnažnijih izvora borbe za što više moći.

4. **Destrukcijaska moć**, kao sve veći zbroj tehničkih i socijalnoekonomskih potencijala koji razorno djeluju na prirodnu okolinu, ravnotežu biosfere, zalihe prirodnih resursa, održivost prirodnih determinanti razvoja. Recentna je ekološka kritika »otkrila« nešto što traje već tisućljećima i što je u industrijsko–tehničkoj civilizaciji preraslo u sistemski proces intenzivnih ritmova i širokih (globalnih) razmjera. Riječ je o tome da »trošenje« prirode uz pomoć sve većega »ekonomskog stroja« nakon određenog praga remeti stabilnost biosferskih ciklusa. Mnogi misle da je taj prag već prekoračen i da civilizacija ulazi u razdoblje »kraja prirode« (Grinevald, 1993:32). Transformacija prirode nije, doduše, ništa problematično ni iznimno. Ona tvori samu povijest života na Zemlji. Priroda se, uostalom, i sama preobražava. No s gledišta

geološkog vremena biosfere, narastajuća tehnoekonomska moć dovodi do fantastičnog ubrzanja povijesti. Pobjeda čovjeka (antropocentrička vizija) može konačno završiti porazom prirode. Kao da se ljudska vrsta može lišiti biološke evolucije i biosfere! Ne treba ignorirati oštromnog katastrofista Emila Ciorana, koji kaže: »Što više moći stječe, čovjek postaje to ranjiviji. Ono čega se najviše valja pribojavati jest trenutak kada će on, nakon posve ugušenog stvaralaštva, slaviti svoj trijumf, pobjedu koju neće nadživjeti. On će vjerojatno nestati prije nego što ostvari sve svoje ambicije« (Grinevald, 1993:35).

2. ANTINOMIJE POLITIČKE MOĆI

Cioran nije znanstvenik, a najmanje empirijski istraživač, i njegova zastrašujuća vizija nije plod kvantitativne činjenične analize nego filozofskog, vrijednosno obojenog odnosa prema činjenicama. Koliko god bila teška, ta se vizija ipak podudara s mišljenjima brojnih pozitivnih, po definiciji objektivnih, znanstvenika. Ona otvara niz pitanja, ali jedno je – u ovom tematskom kontekstu – od središnje važnosti. Riječ je o pitanju političke organizacije društva unutar koje se projicira, odvija i sankcionira novovjekovno ovladavanje prirodom. To je, dakle, problem oblikovanja političke moći u doba sve veće moći nad prirodom. Problem je mnogo širi i kompleksniji nego što se to obično misli kad se govori o proturječnom odnosu znanosti i politike. Politika je eminentno područje praktičkog djelovanja i stoga ju je Aristotel promatrao kao predmet praktične filozofije. Svoju izvornu praktičku predmetnost ona je, dakako, zadržala i u svim modernim, njome zaokupljenim i diferenciranim znanstvenim disciplinama: političkoj filozofiji, politologiji, političkoj sociologiji, političkoj antropologiji. No od Bacona je i moderna znanost, za razliku od klasičnoga humanističkog ideala, također pojmljena kao praktična i utilitarna djelatnost, pa je zato posve logično da njezini instrumenti, nalazi i učinci sudjeluju u oblikovanju i funkcioniranju političkog. Politika se osamostaljuje, oslobađa se od religijskog i moralnog patronata, ali zato ulazi u blisku simbiozu sa znanstveno-tehničkim pogonom, iz njega crpi »resurse autoriteta« i permanentno ga nastoji podrediti vlastitoj, a to znači političkoj, logici moći (Giddens, 1987:320; Lefort, 1986:27). Politika preuzima ulogu opće racionalnosti koja – bez božanskih i metafizičkih jamstava – postaje odgovornom za napredak ili nazadak socioekonomskih, tehnoznanstvenih i kulturnih sklopova modernosti. Ona je, u novovjekovnom razdoblju, stjecište i zrcalo svake moći, bez obzira na to je li njezin tvorbeni princip ugovor, predstavnička procedura ili neposredno sudjelovanje u »općoj volji«. Hiperbolički govoreći, politička moć ima priliku da bude svemoćna. Samo su iz toga – i iz okolnosti takozvanog masovnog društva i masovne demokracije – razumljive Nietzscheove aforističke opaske da je »volja za moć prvobitni afektivni oblik«, a svi drugi afekti samo njezini posebni oblici, da je u »svim političkim partijama i partijskim odnosima, u trgovačkim, radničkim i poduzetničkim strankama« uvijek riječ o stvarima moći, da je čovjek veličanstven upravo po tome što je istodobno najslabije i najpametnije biće koje umije gospodariti i »sebi podčinjavati gluplje sile«. Dolazi vrijeme, kaže Nietzsche, kada će se iznova učiti što je politika (Nietzsche, 1937:50).

Koliko god bila oštromna, Nietzscheova refleksija ipak nije posve nova. Ona je zapravo nastavak i nedvosmisleno uvažavanje duge tradicije koja seže od Machiavelija i, kasnije, Hobbesa do suvremenih znanstvenih i filozofskih refleksija o politici. Politika se, u tom širokom povijesnom rasponu, uvijek definira kao borba za moć

(Clegg, 1989; Aron, 1988; Tadić, 1988; Birnbaum, 1975). Moć je njezin glavni instrument i cilj. Znanost o politici bila je i moguća upravo zbog toga »ciničkog« svodenja politike na moć, čime je bio oslobođen put za potpunu sekularizaciju ovozemaljske vladavine. Hobbesov je uvid – poduprt Baconovim metodičkim načelima znanosti i u suglasju s kriterijima Newtonova prirodoznanstvenog mehanicizma – još izravniji i eksplicitniji. Stalna i neutaživa želja za sve više moći, koja prestaje tek smrću, opća je sklonost svih ljudi. Neprekidna borba za nič nad drugima nužno je ponašanje svih ljudi u društvu. Težnja za bogatstvom, znanjem i štovanjem može se svesti na »ono pravo«, a to je težnja za moći. Jer bogatstvo, znanje i čast samo su različite vrste moći (Macpherson, 1981:24–40; Strauss, 1971:145–174; Ory, 1987:41–53). Jedini način da se mirno posreduje taj sukob strasti i interesa, odnosno sukob oko moći, jest oblikovanje opće moći koja je svima potrebna kao okvir individualne sigurnosti i probitka. Hobbesov je pojam političke moći izveden iz nadolazeće tržišne organizacije društva. To je, u biti, tržišna forma moći (Macpherson, 1981:33). U društvima koja su prošla industrijsku i građansko–demokratsku revoluciju ona daje pečat cjelokupnoj modernoj epohi politike, bez obzira na to da li je politički akteri zdušno prihvaćaju ili joj se pak suprotstavljaju kao moralno i socijalno odviše »raščaranoj«. Njezino je mjesto u samom žarištu političkih procesa industrijskog i postindustrijskog društva, modernog i postmodernog razdoblja. Parsons je određuje kao sposobnost socijalnih aktera da pridonesu osiguranju zadaća bitnih za reprodukciju društvenog sustava (Parsons, 1963:232–262). Morgenthau je, u tom realističkom duhu, definirao i odnose među državama. Međunarodna je politika, kaže on, kao svaka politika – borba za moć (Morgenthau, 1949:13). Čak i oni koji se oštro protive Machiavellijevu reduciranju politike na moć ne mogu ništa protiv činjenice da ona društvenom neredu daje poredak, da ga čuva od entropije (Balandier, 1969:43). Karakteristična je u tom pogledu Nisbetova tvrdnja da se politička misao od 1750. do 1800. godine, a to znači u razdoblju punog procvata industrijalizma, račva u dva osnovna smjera: u jednome se napredak shvaća kao sloboda, a u drugome kao moć; jedan je okrenut prema razvijanju individualnih sloboda i povećanju političke slobode, a drugi je usredotočen na postizanje i legitimiranje moći, što Nisbet pripisuje poglavito Rousseauu, Hegelu, Fichteu, Saint–Simonu, Comteu i Marxu (Nisbet, 1980:237). Ova je distinkcija, bez sumnje, previše pojednostavnjena i stoga upitna, ali ona upozorava na bitnu važnost pojma legitimnosti. Weber je moć definirao (sociološki »amorfno«) kao mogućnost nekog pojedinca ili skupine da drugima nametnu svoju volju usprkos njihovu otporu, no nije zaboravio napomenuti da se može aktualizirati samo ona moć koja je legitimna, kojoj legitimnost daje opravdanje za vladavinu (Weber, 1976:I, 37). Traganje za racionalnim legitimitetom glavni je posao cjelokupne suvremene političke misli i jedna od osnovnih značajki modernizacije. Gubeći tradicionalna jamstva (božansko pravo, nasljedno pravo, staleške povlastice, patrijarhalno–autoritarna običajnost) moć postaje nestabilna, ali zato računa sa stabilnošću i primjenljivošću razumskih načela: individualne slobode, jednakosti pred zakonom, općeg prava glasa, ugovorno–konkurencijskog funkcioniranja socijalne zbilje, narodnog suvereniteta itd. A to su upravo oni principi koji već dvjestotinjak godina odlučuju o razumijevanju i proturječnom napredovanju demokratskoga društvenog poretka. Demokracija, prema tome, ne znači nestanak političke moći, nego njezino zasnivanje na istim diskurzivnim temeljima od kojih polazi i uspon moderne znanosti. »Sa stajališta politike, proces modernosti jest proces demokratizacije« (Lefort, 1986:71).

U razdoblju »političke modernosti« moć se oblikuje izrazito antinomijski. To, dakako, samo po sebi nije ništa novo, jer – otkako postoji – ona implicira antinomije, proturječja, sukobe. No dok se u predmodernom razdoblju očitovala, opravdavala i prihvaćala kao odnos zbiljske vladavine i po njezinu liku skrojene transcendencije, »politička modernost« dokida tu vrstu odnošenja i antinomično oblikovanje moći postaje jedinom njezinom stvarnošću. Umjesto transcendencije, ona se sada legitimira ideološkim konstrukcijama koje su sračunate na političku izvedivost. Pa ipak, iako se njezina »sredstva izvedbe« sve više tehnologiziraju, moć se i danas – kao i u tradicionalnim društvima – služi sredstvima simboličkog, imaginarnog, obredno–ceremonijalnog (Balandier, 1969:103–16). Međutim, koliko god ta sredstva bila zavodljivo fascinirajuća, njihovo djelovanje u socijalnom i političkom životu nema više snagu transcendencije. U svom postteološkom i postmetafizičkom stadiju moć se, govoreći Comteovim jezikom, oblikuje kao pozitivitet (»sistem pozitivne politike«) koji stalno »napreduje« i ima mjerljive dimenzije (Comte, 1963). Nadovezujući se na Comtea, valja svakako dodati da se napredovanje toga »pozitiviteta« zbiva kroz antinomije s kojima on – u svom projektu scijentizacije politike – nije niti računao. Na njih se oslanjao Tocqueville, koji naznačuje pravu težinu problema. Danas se, kaže on, događaju dvije revolucije: jedna koja neprestano jača moć i druga koja je stalno oslabljuje. »Ni u jednoj epohi naše povijesti ona nije izgledala tako jakom i tako slabom« (Tocqueville, 1981:II, 320). Za političku su modernost – sagledanu u Tocquevilleovoj znanstvenoj i povijesno–kritičkoj perspektivi – karakteristična tri osnovna antinomijska sklopa moći.

1. **Koncentracija/difuzija.** To je sklop koji se nazire već u doba apsolutnih monarhija i koji proizlazi iz njihova sukoba s feudalnom fragmentacijom i centrifugalnim učincima aristokratskih povlastica. Već je u starom režimu, kako to zorno pokazuje Tocqueville, bio dosegnut takav stupanj upravne centralizacije da je »revolucija proizašla gotovo sama od sebe« (Tocqueville, 1967:312). Politička revolucija građanstva dovela je centralizaciju do kraja, a njezin je stvarni rezultat suvremena nacionalna država (Lamberti, 1983:301–303). Ona je koncentrat političke moći u društvu s jedinstvenim tržištem, konkurencijom, ugovornim i asocijativnim slobodama. »Građansko društvo« dobiva svoju »političku državu« i odmah se suočava s pitanjem njezine političke moći. To je trajna značajka »političke modernosti« koja se uobičajeno i reducirano očituje kao odnos politike i ekonomije. Težnja za difuzijom moći javlja se kao protuteža koncentraciji koju utjelovljuje država. Država je, kako to pokazuje Norbert Elias, odigrala ključnu ulogu u »procesu civilizacije« (Elias, 1973), ali kad je riječ o njezinoj sklonosti da koncentrira moć, Bourdieu preporučuje »hiperboličku sumnju« (Bourdieu, 1993:49–62). Polazište te sumnje nije neka liberterska idiosinkrazija prema državi uopće, nego uvid u logiku povijesnog procesa koji ju je stvorio. Država je rezultat procesa koncentracije različitih vrsta kapitala – kapitala fizičke sile ili instrumenata prisile (vojske, policije), ekonomskog kapitala, kulturnog odnosno informacijskog kapitala i simboličkog kapitala. Ona se na kraju ispostavlja kao vlasnik neke vrste »meta–kapitala«, zapravo »državnog kapitala«, koji ima moć nad ostalima. Zajedno s oblikovanjem države oblikuju se i specifična polja moći, poprišta igre u kojoj se vlasnici različitih vrsta kapitala bore za moć nad državom, to jest nad državnim kapitalom. Najveća se moć države sastoji u tome da ona nameće i provodi kategorije mišljenja koje spontano primjenjujemo na stvarni svijet, pa i na nju samu. Čak su i naše teorijske konstrukcije i simboličke predodžbe o državi dio države same. Protiv takva stanja stvari nisu ništa mogle ni revolucije, bez obzira na to što su mnoge od njih

deklarirale radikalnu »dekonstrukciju«, pravednu razdiobu pa čak i dokidanje svake moći. Prihvatimo li mišljenje Bertranda de Jouvenela, mogli bismo reći da je njihov učinak bio upravo obrnut. Engleska, francuska i ruska revolucija, koje de Jouvenel ima na umu, dovele su do povećavanja, a ne do smanjivanja, moći. One su samo naoko bile revolucije protiv moći; zapravo su joj dale novu snagu i srušile zapreke što su se opirale njezinu razvoju. »Revolucije rade za moć a ne za slobodu« (De Jouvenel, 1947:280). Sigurno je da su revolucije prijelomni događaji socijalnog i političkog procesa, najžešći izrazi sukoba oko moći. No one nisu i jedini oblik toga sukoba. Kao »metafizičar moći« de Jouvenel ne vidi protuteže koncentraciji moći, na koje je upozorio Tocqueville i koje djeluju u smjeru difuzije. Difuzija, dakako, može (ali i ne mora) značiti slabljenje moći. Ona je, prije svega, nadilaženje uskih okvira hijerarhijske, vertikalne forme naređivanja/pokoravanja, odlučivanja/izvršavanja. Takvi tipovi odnošenja više ne mogu postići ni ekonomsku profitabilnost ni političku moć. Stoga se, primjerice, na području proizvodne organizacije sve više ustraje na kooperaciji i kompeticiji, umjesto na fordističkoj, vertikalnoj i hijerarhijskoj podjeli rada. Ono što moderni teoretičari organizacije nazivaju »postfordizmom« jest upravo horizontalna kooperacija u proizvodnji, »uspostavljanje mreže participatornih inicijativa« (Aglietta, 1993). Hijerarhija se time ne ukida, ali ona postaje difuzna. Taj će fenomen, imajući na umu cjelinu društva, Foucault označiti sintagmom »mikrofizika moći«. Kao organizacijski i dinamički princip ona počinje djelovati od kraja klasičnog razdoblja (17. i 18. stoljeća). Moć gubi status »središnje instance« i rasprostire se po cjelini »društvenog tijela«. Ona, jednom riječju, postaje kapilarna, »proizvodi se svakog trenutka, u svakoj točki, u međusobnom odnosu pojedinih točaka«. Ne možemo je više objašnjavati apstraktnim terminima države, zakona ili kolektivne predodžbe, ni empirijskom realnošću vlade, zakonodavnog autoriteta, klase, partije. Valja polaziti od toga da su u postklasičnom razdoblju, na osnovi »novog režima diskursa o znanostima«, stvoreni i razrađeni diskurzivni mehanizmi i tehnologije moći, koji imaju tvoračku – a ne samo represivnu – ulogu. Oni konstituiraju subjekte i na taj ih način stalno discipliniraju i nadziru. Moderno je društvo disciplinarno odnosno disciplinirano društvo. Raznovrsna znanja i pravila o prijestupništvu, seksualnosti, ludilu, odgoju, proizvodnji, stanovništvu, obitelji, vojsci itd. – sve su to mehanizmi (tehnologije) uz pomoć kojih moć zaposjeda sve razine društva. To znači da scientia sexualis, psihijatrija, psihologija, kazneno pravo, pedagogija, znanstveno upravljanje proizvodnjom, demografija itd. istodobno imaju ulogu znanosti i disciplinarnih (disciplinirajućih) tehnologija koje odvajaju »zdrave« od »nezdravih«, »korisne« od »nekorisnih«, »normalne« od »nenormalnih«, »produktivne« od »neproduktivnih«. One proizvode znanje o subjektu i normalizaciju subjekta. Djeluju kao »mikromoć«, a ne kao »masivna homogena dominacija« (Foucault, 1976; Foucault, 1977; Foucault, 1977; Deleuze, 1986). To je jedna od glavnih značajki društava s visokorazvijenom organizacijom. U njima je, kako to pokazuju brojni autori, a posebno Galbraith, najvažniji izvor moći upravo organizacija, a ne osoba ili bogatstvo (vlasništvo). U njima raste takozvana kondicionirana moć, koja se postiže uvjeravanjem i odgojem, a slabi kondigna moć (koja se služi prisilom, kažnjavanjem) i kompenzacijska moć, glavno sredstvo koje je naknada (Galbraith, 1983). Osim toga, kondicionirana je moć subjektivna, što znači – kao i u Foucaultovoj analizi – da njezina difuzija dopire do mikrorazine, do pojedinca i razgranatih oblika organizacije. Moderna ja organizacija snažan generator moći, ali i njezinih protuteža. To su one protuteže koje je socijalna i politička teorija posljednjih desetljeća aktualizirala kao tematiku »civilnog društva« (Seligman, 1992:145–198).

2. Ekspanzija/redukcija. Ovaj je antinomijski sklop jedno od bitnih obilježja uspona tržišnog društva. U eksplicitnim diskurzivnim terminima možemo ga pratiti od Hobbesa i Adama Smitha, odnosno njegova principa slobodne trgovine, preko svjetskog širenja kapitala u 19. stoljeću, do suvremenih dekolonizacija i teorija razvoja. Riječ je, s jedne strane, o sprezi političke moći i moći kapitala i, s druge strane, o nastojanjima (pokretima, reformama, revolucijama) da se ta sprega raskine, oslabi ili socijalno preusmjeri. Hobbes je polazio od uvjerenja da se bezgranična akumulacija dobara mora oslanjati na bezgraničnu akumulaciju moći. Stoga je moć za njega značila pokretačku snagu »svih ljudskih i božanskih stvari«, neizbježnost koja zahvaća život pojedinaca, naroda i cijeloga čovječanstva. Razvoj tržišno–industrijskog društva, koji je u 19. stoljeću poistovjećen s napretkom općenito, gotovo je doslovno potvrdio točnost Hobbesovih postavki. Da bi se bezgranični proces akumulacije kapitala mogao odvijati, bila je nužna politička struktura neograničene moći koja jamči stabilnost ekonomskih zakona i na njima zasnovanog »neizbježnog napretka« (Arendt, 1968:43). Osim toga, akumulacija kapitala ima to svojstvo da ne može ostati u svojim »prirodnim«, nacionalnim granicama; kad ih dosegne, ona stupa u fazu ekspanzije, koja je opet moguća samo uz odgovarajuću akumulaciju moći. Sve teorije imperijalizma, bile one kritičke ili apologetske, proizašle su iz toga osnovnog uvida. Jednostavno iskazan, on znači ovo: kada akumulacija ruši postojeće teritorijalne granice, jedino politička moć može osigurati neprekidno stjecanje bogatstva (Arendt, 1968:32). Shodno tome, uspostavlja se dinamična politička organizacija koja je sposobna da »provodi neprekidni proces generiranja moći« (Arendt, 1968:44). No u toj neograničenosti i neprekidnosti sadržana je bitna antinomija. Budući da je moć bit političke strukture, glavno sredstvo za postizanje nekog cilja, za osvajanje još veće moći, ona je istodobno izvor stabilnosti i nestabilnosti, neprekidne težnje da se održi status quo i nastojanja da se to promijeni. Drugim riječima, da bi društvo zadobilo stabilnost, ono neprekidno mora aktivirati moć. Stoga Hannah Arendt i primjećuje da su društva koja se temelje na takvom poimanju moći zapravo »sazdana na pijesku« (Arendt, 1986:41). Moglo bi se dodati da to u dobroj mjeri objašnjava istodobnu snagu i krhkost suvremenih oblika politike. Ona teži ekspanziji moći, ali joj na taj način – u postkolonijalnom, postblokovskom razdoblju – više nije zajamčena provedivost. Stoga se ekspanzionistički oblik politike reducira na formalnu proceduru. Bitno pitanje postaje kako, a ne koliko. Način postizanja moći reducira, ili barem nadzire, regulira količinu moći. »Visoka sistemska kompleksnost« prevodi se u pravno regulirane procedure koje zamjenjuju hijerarhiju kao »statičku primarnu strukturu političkog sistema« (Luhmann, 1992:136–137). No težnja za redukcijom političke moći u suvremenim političkim procesima može značiti i nešto drugo. Sociolozi politike i politički teoretičari već dugo upozoravaju na sve veće nepovjerenje prema politici, njezinim procedurama i proklamacijama. Građani je, u sve većim postocima, shvaćaju kao sferu bez moći. Moć je, drže oni, ionako negdje drugdje (Touraine, 1992:375–404). Sve se izrazitije naginje dojmu da se prave, značajne odluke više ne donose na »dohvatljivoj« razini politike, nego na razini svjetskog tržišta. Odlučujuća je moć više–manje u rukama »kluba sedmorice« (sedam najrazvijenijih zemalja), nekoliko multinacionalnih kompanija i, dakako, velikih financijskih grupacija. Iz sve naglašenijeg stava da politika više ni o čemu ne odlučuje raste osjećaj bespomoćnosti i neodgovornosti. To podjednako vrijedi za razvijene i za nerazvijene zemlje. U Latinskoj Americi, kaže Alain Touraine, najveći dio emarginiranog stanovništva gotovo više ništa i ne zahtijeva. U liberalnom svijetu »slobodnog političkog tržišta« taj se osjećaj bespomoćnosti politike sve više očituje kao pad

interesa za političke stranke, izbore, političke programe itd. Odatle analitičari zaključuju da je nastupila kriza tradicionalnog predstavnništva, da su socijalni korijeni politike usahnuli, da stranke služe jedino za bogaćenje političara, za povećavanje njihove moći, ukratko da su se preobrazile u »mehanizme bez projekata« (Touraine, 1993:114–117). Tu će tendenciju – u nedostatku dublje eksplikacije – mnogi recentni analitičari označiti kao izraz »postideolojske situacije«. To treba značiti da ekspanzivno oblikovanje moći (izraženo u stereotipu »sve je politika«) ustupa mjesto redukativnom i kompetentnom pragmatizmu »političke klase«.

3. **Monizam/pluralizam.** Ova je antinomija stara koliko i sama politička organizacija društva, ali u povijesti socijalnih ideja i političke misli prvi ju je eksplicitno ustanovio Aristotel. Vladavine u grčkim gradovima–državama on je tipološki razlikovao prema broju onih kojima očito pripada vladavinska moć: monarhija (vladavina jednoga), aristokracija (vladavina nekolicine) i politeia (vladavina mnogih; Aristotel, 1970:110–111). Ta se tipologija, uz neznatne modifikacije, provlači kroz cijelu povijest političkih ideja, s tim što ju je Montesquieu, u svome Duhu zakona, interpretativno približio modernom razdoblju te jasnije ocrtao konture »vladavine mnogih«, odnosno republike i demokracije (Montesquieu, 1989:31–33). Osnovno pitanje ostaje uvijek isto: je li politička moć raspodijeljena monistički ili pluralistički, je li u rukama pojedinca, interesno homogene manjine ili brojnih, različitih, pluralnih aktera? To je pitanje dobilo svoje puno značenje s modernim građanskim revolucijama. U epohi što je one otvaraju i oblikuju javljaju se tri bitna nova činitelja: narod kao nositelj suvereniteta (umjesto monarha), socijalne klase, kao velike socijalno–interesne i političke grupe s globalnim ideološkim projektima, te političke stranke kao formalni zastupnici različitih interesa i neposredni akteri oblikovanja političke volje. Stoga je načelno opravdana tvrdnja da je to epoha pluralizacije političke moći. Njezino je modelsko utjelovljenje liberalni poredak. Povijesno–empirijski gledano, pluralizacija se u njemu oblikuje postupno, od početne industrijske ere, laissez fairea ili konkurencijskog kapitalizma, do razodblja naprednoga industrijskog, intervencijskog ili oligopolnog kapitalizma, kada se proširuje opseg političke participacije (Eisfeld, 1992:72). Na putu pluralizacije stoje dvije zapreke koje stalno vuku prema monizmu. Jednu tvori kapitalna moć koja počiva na autonomnoj, od političkog uplitanja nezavisnoj reprodukciji profita, bogatstva i utjecaja. To što je u biti osnovna prednost liberalnog modela strukturalno se pokazuje kao njegovo glavno ograničenje. Moć kapitala ima svoje socijalne i političke granice. Ona se ne protivi pluralizaciji, ali je može učiniti bespredmetnom i posve nemoćnom. Drugu zapreku tvore antiliberalna nastojanja koja počivaju na uvjerenju da liberalizam razbija organsku zajednicu (rasu, naciju), da daje formalne a ne supstancijalne slobode, da sankcionira socijalnu nejednakost i nepravednu razdiobu političke moći. Stoga su organicistička i egalitarna ideologija – svaka na svoj način – postale legitimacijskim temeljem osporavanja liberalnog oblika pluralizma. Njihove krajnje monističke oblike dvadeseto je stoljeće iskusilo kao dva totalitarna sustava vladavine: fašizam i staljinizam. Jedan se poziva na hipostazirani zakon Prirode (načelo rasne vladavine), a drugi na apsolutizirani zakon Povijesti (načelo klasne vladavine). Totalitarni pokreti, kao »masovne organizacije atomiziranih i izoliranih pojedinaca«, dokidaju svaki pluralizam i politička se moć organizira kao sveprisutno jedinstvo sile, terora i ideološke kontrole (Arendt, 1972:203–232). Zbog toga paradigmatškog oblika političkog monizma susrećemo u brojnim i nestabilnim autoritarnim režimima Trećega svijeta, kao i u nekim režimima postkomunističke tranzicije koji su napustili jednostranačku (monističku) vladavinu

i našli se pred problemom liberalno-pluralističkog oblikovanja moći. Hoće li u njima prevladati simbioza oslobođene kapitalne moći i političke autoritarnosti ili pak pluralističko oblikovanje volje – to je osnovno pitanje. Njime su, uostalom, stalno zaokupljena i razvijena liberalnodemokratska društva, koja se uzimaju kao razvojni obrazac. Ona teže pluralističkoj strukturi utemeljenoj na nekoliko jasno postavljenih načela: individualnost, mnogostrukost uloga, dinamika grupa i saveza, interakcija na crti pojedinac–društvo–vlada, načelo suradnje, mogućnost intervencije, funkcionalno nadmetanje, interesna heterogenost, interesni kompromis u parlamentu, naredbodavni karakter zakonodavstva (Eisfeld, 1992:111). Ta su načela smišljena ne kao puke apstrakcije nego kao operacionalna uporišta procesa odlučivanja. U takvom kontekstu moć zapravo i jest sudjelovanje u oblikovanju i donošenju odluka. Stoga se taj pristup teorijski označuje kao decizionizam. Ono što čovjek traži svojim političkim sudjelovanjem jest moć. Ona je sačinjena od niza relacija, a ne od neke gotove supstancije (Dahl, 1972, 405–415; Lasswell–Kaplan, 1950). U spletu tih relacija oblikuju se skupine pojedinaca koje imaju najveću moć odlučivanja, a to su elite (Busino, 1992:27–78). Moć elita ulazi u spornija mjesta socijalnih znanosti i političke teorije. Sporno je upravo pitanje je li leadership elita monistički ili pluralistički. Jedna i druga verzija polaze od temeljnog stava da je demokratska metoda institucionalni sustav koji teži političkim odlukama, u kojem pojedinac stječe moć odlučivanja na temelju glasačke konkurencijske borbe, što znači da se leadership povjerava onima koji pridobiju najveći postotak glasača (Schumpeter, 1981). Polazeći od toga zajedničkog ishodišta, monisti drže da se različite »sektorske« elite slijevaju u jedinstvenu »elitu moći« (Mills, 1956), da u njoj konvergiraju interesi dominantnih organizacija (ekonomskih, političkih, vojnih) i da iz te interesne konvergencije proizlaze sve velike (globalne, nacionalne) odluke. Pluralisti pak drže da u liberalnodemokratskim društvima djeluje mnogo faktičkih centara odlučivanja, pa, prema tome, i mnogo odlučujućih elita (Dahl, 1963; Busino, 1992). Njihova moć proizlazi iz organiziranog institucionalnog utjecaja što ga ostvaruju na raznim razinama političke ljestvice, od lokalnog leadershipa do interesnih saveza na razini države. Jedni to smatraju fragmentacijom autoriteta, a drugi jedinim održivim modelom kompetentnog i profesionalnog odlučivanja. To je poliarhijski model koji polazi od pretpostavke da socijalni pluralizam uvjetuje raznolikost političkih organizacija čije se elite stalno moraju boriti za stjecanje ili obnavljanje »resursa moći«. Ti resursi nisu samo politički, ne sastoje se samo u profesionalizmu »političke klase«, nego su i ekonomski, kulturni, simbolički. Politička moć nije posve nezavisna varijabla, nego je ipak zavisna varijabla ekonomskog, kulturnog i simboličkog kapitala (Busino, 1992:75). Provede li je elite na monistički ili pluralistički način – to nije puko formalno-konceptualno pitanje nego problem koji odlučuje o karakteru političkih sistema. Za razliku od dosljednih decizionista, na tu je dimenziju najjasnije upozorio Raymond Aron. Po njegovu mišljenju, u društvu gdje je elita jedinstvena, provođenje moći monopolističkog je i apsolutističkog tipa. Ako su elite brojne, veće su mogućnosti veta i kontrole, uz pomoć kojih se provođenje moći stavlja pod nadzor. Režimi s jedinstvenim elitama često su opresivni. Režimi s pluralizmom elita u osnovi su liberalni (Aron, 1988:187–208). Cijeli se problem, prema tome, uvijek svodi na osnovno pitanje: tko raspolaže racionalnošću moći – pojedinac, homogena interesna grupa ili mnogi?

3. PRIRODA U OBZORJU POLITIČKE MOĆI

Trajnost navedenih antinomija i iz njih proizašlih pitanja zadobiva danas novu dimenziju. Riječ je, najjednostavnije rečeno, o ekološkoj dimenziji političke moći. Problem prirode i prirodne okoline ulazi u konceptualno i praktično–strategijsko polje politike. To je novum koji još nije dovoljno sagledan ni uvažen. Priroda se do sada uzimala u obzir samo kao vječna objektivna danost ili kao supsumirana predmetnost znanosti, tehnologije i ekonomskog razvoja. Zaboravljalo se da takvo odnošenje ne počiva na pukom automatizmu napretka nego i na onome što Habermas naziva »reglementirajućim umom« politike (Habermas, 1988:233). Taj je zaborav mogao trajati sve dotle dok se nije bjelodano pokazalo da je »reglementirajući um« politike izravno odgovoran za izbor društvenih ciljeva iskorištavanja i »humanizacije« prirode. Zbog kritične mase problema – sagledanih na retrospektivnoj, aktualnoj i futurološkoj ravni – potkraj šezdesetih godina učinjen je zaokret koji je prirodu doveo na područje političkih konsideracija. »Politika prirode« ili »politika okoline« (ekološka politika) dobila je, načelno, jednako važan status kao što ga tradicionalno imaju socijalna, ekonomska, obrazovna, znanstvena, kulturna politika itd. Odatle proizlazi da se o društvenoj uporabi prirode i okoline odlučuje isto onako kao što se odlučuje, recimo, o socijalnim izdacima države, mjerama unapređivanja gospodarstva, nacionalnoj strategiji znanstvenog razvoja, problemima obrazovanja itd. Iz pretpolitičkog razumijevanja ekologija ulazi u javnu političku sferu (Bourg, 1992:8–9; Weinbrenner, 1993:307). Ona, drugim riječima, počinje sudjelovati u oblikovanju opće volje. Na toj se crti – u kratkom vremenskom rasponu – dogodila cijela jedna kulturna preobrazba (Theys, 1993:61). Još prije dvadesetak godina tehnike zaštite okoliša bile su vrlo oskudne, a uloga znanosti prilično ograničena. Sredstva kojima je ona tada raspolagala bila su, primjerice, nedostatna za mjerenje rupe u ozonskoj ovojnici. U začetku su bili i ekološki pokreti i »upravljanje okolinom«. Danas ekologisti dostižu i do 15% glasova na parlamentarnim izborima. Znanstvenici su odigrali ključnu ulogu u pripremi svjetske konferencije u Rio de Janeiru. Okolina je postala značajnom dimenzijom državne politike i politike poduzeća. U upotrebu je ušao potpuno nov rječnik, s nizom već kolokvijalnih riječi: »ekorazvoj«, »ekoindustrija«, »ekobilanca«, »ekotehnologija«, »ekoproizvodi« itd. Jedan od rezultata te mijene jest i politička ekologija koja je istodobno koncept i pokret, znanstveni pristup i mobilizacija javnosti. Ona nas, kažu njezini protagonisti, odvraća od takva ekonomskog rasta koji prirodu svodi na rang kontingentnog fenomena. Nastoji nas uvjeriti u ozbiljnost znanstvene tvrdnje prema kojoj sve vrste, da bi preživjele, moraju održati skladan odnos sa sredinom. Analitičkim razlozima pokazuje da sve značajnije političke odluke donekle utječu na funkcioniranje ekosistema. Ona, napokon, pokušava objasniti povezanost između narušavanja okoline i strukture političke moći (Dwivedi, 1986:405; Mayda, 1986:430). Iz toga su nastojanja proizašla tri važna učinka: 1) Ubrzan je proces demistifikacije politike, i to u onim njezinim aspektima koji su – legitimirajući se visokim stupnjem stručne i profesionalne kompetentnosti – uvijek najviše skrivani od javnosti (strategijski razvojni projekti, veliki tehnološki zahvati, energetski i urbani planovi itd.); 2) Osažena je, ili barem potaknuta, demokratska subjektivacija i participativna volja različitih socijalnih aktera koji – utječući na razvojne odluke s ekološkim implikacijama – istodobno utječu i na pluralizaciju cjelokupnoga političkog konteksta. Tako je ekološki motivirana politička mobilizacija sedamdesetih i osamdesetih godina pridonijela raspadanju ili barem slabljenju monističkih formi moći; 3) Afirmiran je stav

da je »politika prirode« – bez obzira na dijametralno različite razvojne interese – podjednako važna za razvijene i nerazvijene zemlje, da su njihove ekopolitičke strategije i odluke lokalno determinirane, ali i globalno odgovorne. Tu je evolucija očita. Na prvoj konferenciji Ujedinjenih naroda o okolini (Stockholm 1972) Indira Gandhi je, recimo, zastupala stav da za zemlje u razvoju veću opasnost znači »zagađivanje siromaštvom nego zagađivanje do kojeg dovodi industrijalizacija« (Dwivedi, 1986:411). Siromaštvo, doduše, i dalje ostaje glavnim problemom, ali se sve više povezuje s problemom eksploatacije prirodnih resursa i zaštite prirode. Odatle proizlaze i promjene u političkim koncepcijama razvoja.

Oblikovanje političke moći u doba ekološke krize, odnosno u razdoblju kada se odgovornost za prirodu deklarira kao sastavnica politike, karakterizira nekoliko osnovnih značajki:

1. Za razliku od drugih, više–manje kontingentnih elemenata koji tvore političku moć (ekonomski potencijali, socijalni interesi, kompeticijske sposobnosti, sila, kulturni i simbolički kapital), prirodu odlikuje jedna posve iznimna osobina: ona je prethodni i univerzalni uvjet opstanka, koji nadilazi razlike među političkim sustavima, njihovim ideologijama i kulturnim tradicijama. Ona je, u krajnjoj liniji, uvjet opstanka i same političke moći. Dakako, politički sistemi, ideologije i kulturne tradicije različito shvaćaju tu univerzalnu činjenicu, daju joj veće ili manje praktičko značenje u ostvarivanju vladavine, ali joj gotovo nitko ne odriče status fundamentalnosti (Eder, 1993:121–135). Komparativne studije o problemima okoliša pokazuju da svi ideološki sistemi – liberalizam, demokracija, autoritarizam, totalitarizam, nacionalizam – crpe svoju političku moć i iz načina na koji uređuju društveno dominantno odnošenje prema prirodi (Dais, 1972:203). U demokratskim sustavima prevladava »pluralistička interesna igra«, a u autoritarnim režimima pak diržistička, više ili manje »tehnokratski prosvijećena« metoda odlučivanja. Iako demokratski sistemi imaju nesumnjivu prednost, analitičari ipak upozoravaju na to da je »demokracija moćnim grupama i pojedincima, koji imaju aktivnu ulogu u političkoj sferi te su izravno zainteresirani za funkcioniranje države, omogućila da u svoju korist i za vlastiti profit sustavno iskorištavaju prirodne resurse« (Dwivedi, 1986:406). Osnovna se prednost demokratskog oblikovanja političke moći spram prirode sastoji u njegovoj znatno povećanoj apsorpcijskoj sposobnosti. Ono, zbog svoje otvorenosti, znatno brže i fleksibilnije apsorbira znanstvene uvide, različite političke ideje, inovativne strategije itd. Stoga su sukobi oko ekopolitičke moći, koji su u početku izbijanja ekološke krize imali karakter vrlo oštih, masovnih sučeljavanja, apsorbirani logikom institucionalne pacifikacije. Institucije preuzimaju ulogu kontestatorskih ekoloških pokreta. Načini toga institucionalnog oblikovanja političke moći nisu ni u demokratskim zemljama posvuda isti nego se znatno razlikuju, ovisno o specifičnim tradicijama političke kulture. S tim je u vezi i danas – kao i u Tocquevilleovo vrijeme – ilustrativna razlika između SAD–a i Francuske, odnosno između francuskog (više centralističkog) i američkog (prototipski pluralističkog) demokratskog sustava (Theyss, 1993:53). U Francuskoj tradicionalno postoji naglašena razlika između države i građanskog društva. Stručno–znanstvena analiza uglavnom je monopol administracije i, pogotovo, inženjera. Moć za »pokretanje procedura« pripada državi, a ona se pritom, »na vrlo kontroliran način«, oslanja na specijalističke nadležnosti stručnjaka koji su u golemoj većini dio administrativnog osoblja. Stoga se znanstvena zajednica – koja inače najvećim dijelom pripada javnim funkcijama – nerado miješa u »proces ekspertize« te ustrajava na onome što se u kulturnom žargonu naziva »republikom znanja«. U SAD–u pak razlika između države

i građanskog društva znatno je manje naglašena. Javne su vlasti samo jedan od brojnih aktera koji sudjeluju u proceduri znanstvene ekspertize, što omogućuje izražavanje različitih interesa i dogovorno rješavanje problema. To je, gledano načelno, onaj tip oblikovanja moći što ga je Habermas označio kao »pragmatički model odlučivanja«. Za razliku od »decizionističkog modela« (u kojemu moć odlučivanja pripada samo političarima) i »tehnokratskog modela« (gdje se moć temelji na tehnološkoj kompetentnosti), »pragmatički model« podrazumijeva pregovaranje između nekoliko aktera: onih koji donose odluke, »ljudi s terena«, znanstvenika i javnog mišljenja. Svaki akter ima svog eksperta (*advocacy*) koji zastupa njegove poglede i interese. Istina u takvom modelu ne postoji po sebi nego mora proizići iz sučeljavanja spoznajno–pragmatičkih interesa. Razliku između toga (američkog) i francuskog modela ekopolitičke moći J. Theys ilustrira praktičnim primjerom – dogovorom o ozonskoj ovojnici. U francuskoj verziji nije bilo nikakva izvornog sudjelovanja znanstvenika, a u američkoj su znanstvenici, zastupajući tri aktera (udruženja, industrijalce i Agenciju za zaštitu okoline), sučelili tri teze. U biti – i bez obzira na krajnji ishod odlučivanja – taj tip oblikovanja političke moći svima priznaje načelno jednako pravo i interes za prirodu kao primarno dobro. Iako je vrlo kritičan prema liberalnom utilitarizmu (koji priznaje različite interese, ali ih po vlastitoj mjeri racionalizira i sebično realizira), Edgar Morin smatra da bi se iz navedenog modela mogao pronaći put u »kognitivnu demokraciju« (Morin, 1991:131). To je »novo umijeće vladavine«, za koje je nužno nekoliko uvjeta: pedagoški napor javnih medija i njihova distanca spram događaja; etika objektivnosti i autonomije znanstvenika, kojom se znanje štiti od svakog oblika »eksproprijacije«, svojstvene osobito grupama za pritisak i sredstvima komuniciranja; javno raspravljanje o znanstvenim spoznajama; otvorenost tehničara prema etičkim i socijalnim aspektima problema kojima se bave; »akulturacija« javnosti na sumnju, na ideju da spoznaja nije isto što i »gomilanje gotovih izvijenosti«; transparentnost institucionalnih i državnih ciljeva i informacija; povećanje sredstava za ekološko istraživanje i izobrazbu; prihvaćanje pluralnosti ekspertiza kao glavnog sredstva demokracije (Theys, 1993:60–61). Tako koncipirana, »kognitivna« je demokracija zapravo sinteza znanstvene i političke racionalnosti, ali sada u poopćenoj, maksimalno participatornoj funkciji.

2. Apstraktni pojam »moderno društvo« znači zapravo društvo koje se razvija. Razvoj je identitet modernosti, i to je ono na što je pomišljao Tönnies u svomu pojmovnom paru *Gemeinschaft/Gesellschaft*. U tu je dinamičku, evolutivnu shemu uključena i priroda kao potencijal razvoja. Da je ona potencijal bez kojeg se ne može, to je čovjek oduvijek znao ne samo kao *homo laborans*, *homo faber* i *homo oeconomicus* nego i kao *homo politicus*. Ekološka kriza nije promijenila to shvaćanje, ali je dovela do pomaka koji je vrlo značajan za političko mišljenje i djelovanje. To je pomak od evolucionističkog automatizma, gdje se razvoj poima u linearno–kvantitativnim terminima, prema kvalitativnoj politici razvoja, koja prirodnu sredinu smatra nedjeljivom sastavnicom življenja, a prirodne potencijale graničnim kvantitativnim faktorom tehnoekonomske rasta. Razvoj nije više samo akumulacija tehnoekonomske kvantitativne moći nego i odgovornost za eventualne rizike te moći. Prvi put u povijesti razvoj postaje ne samo probitak nego i rizik, i to ponajprije rizik političke moći. Paradoks je u tome što razvijeno društvo dobiva obilježja rizičnog društva. No drugi je paradoks – a možda i posve logičan ishod – u tome što upravo visokorazvijena društva imaju najviše mogućnosti da nadržu rizike razvoja i da ih uključe u kvalitativnu razvojnu politiku. Ona najviše mogu ulagati ne samo u razvoj nego i u

čuvanje ili supstituciju prirodnih potencijala razvoja. U svjetskoj razdiobi moći to možemo označiti tradicionalnim terminima »koncentracija« i »monopolizacija«, no ostaje činjenica da upravo najrazvijenije zemlje mogu najviše ulagati u rješavanje problema prirodne okoline. Tako npr. SAD i Njemačka ostvaruju blizu 60% svjetskih istraživanja o okolini, što nadraستا ukupna ulaganja gotovo svih zemalja Trećega svijeta (Theys, 1993:55). Osim toga, u onim razvijenim zemljama u kojima je ekološka kriza naglašeno senzibilizirala javnost i izazvala široku politizaciju znatno je porasla spremnost za »tematizaciju kolektivnih rizika« (Cooper, 1988:120–123). U kriznim ekološkim okolnostima razvojna pitanja, po svemu sudeći, senzibiliziraju političku svijest o prirodi i *homo politicus* se nalazi pred zadaćom da svoje viđenje »javnih svrha« odmjerava prema toj novoj činjenici. Istraživači, s tim u vezi, pokazuju da zagađivanje zraka i okoliša izaziva znatno jače prosvjedne reakcije u sjevernoevropskim nego u južnoevropskim zemljama, da su »mjere i rezonancije ekološke politike mnogo djelotvornije na Sjeveru nego na Jugu« te da kvalitativna koncepcija razvoja ima najviše izgleda ondje gdje je rizik dospio u obzorje intenzivne političke komunikacije (Eder, 1993:126). Ondje pak gdje se taj rizik marginalizira, a njegovi dijagnostičari emarginiraju (kao nositelji efemernih ideja) javljaju se radikalne ekopolitičke grupacije koje proskribiraju svaki razvoj, prirodno pravo uzimaju kao obrazac svakog prava i rješenje traže u »renaturalizaciji« življenja (Bourg, 1993:150–168). To je – u doba ekološke krize – jedan od krajnjih oblika osporavanja posredničke i racionalne uloge političke moći. Drugu krajnost tvori uvjerenje da usavršavanje racionalno-tehničkih sredstava smjera prema takozvanoj tehničkoj državi u kojoj političko promišljanje razvoja postaje posve nebitno i nevažno. Jedini se cilj tako shvaćene države sastoji u tome da dosegne maksimalnu djelotvornost tehničkih sredstava i »klasičnu supstanciju demokracije« (političku volju većine) nadomjesti »objektivnom legalnošću tehnoznanstvene civilizacije« (Rapp, 1993:39–40). Takvo »dokidanje« politike (»invaziju tehnoznanosti na demokraciji«) kritičari su označili kao konzervativno poimanje tehnike (Morin, 1991), kao oblik depolitizacije koji zapravo omogućuje nekontroliranu upotrebu moći i fetišizaciju samo jedne dimenzije razvoja. U njemu se, dakle, nastanak »tehnosfere« shvaća kao racionalno nadilaženje »kraja politike« i njezinih »iracionalnosti«. Realna politička moć ne počiva, međutim, na takvim krajnostima (naturalizma i tehnicizma), nego na ostvarivom, izvedivom interesu, a danas postaje jasno da je dugoročno ostvariv samo onaj interes koji – služeći se političkom i tehničkom racionalnošću – vodi računa o prirodi kao potencijalu razvoja i kao životnoj sredini. Nastupa doba razvoja kada se politička moć reproducira i uz pomoć prirode, a ne protiv nje.

3. »Prodor« prirode u interesno i tematsko polje politike (»politizacija prirode«) nametnuo je i potrebu za normativnim i regulativnim rješenjima. To znači da se za odnošenje prema prirodnim potencijalima i prirodnoj okolini moraju utvrditi općevažeća pravno-zakonodavna načela koja imaju istu obvezujuću snagu kao i pravno-zakonodavna regulacija socijalnih, ekonomskih, obrazovnih, obrambenih, zdravstvenih i drugih problema. Ono što je tradicionalno bilo područje industrijske i interesno-tržišne arbitrarnosti sada postaje predmetom prava. Bez obzira na to hoćemo li pravo shvatiti kao skup pravila ponašanja kojima se u nekom, više-manje organiziranom, društvu uređuju odnosi među ljudima, ili pak kao način reguliranja sukoba, pravo okoline (pravo na okolinu) danas tvori novu i značajnu preokupaciju suvremenih političkih sistema. Ona je nova, i utoliko značajnija, i zbog toga što nema osobitih uporišta u pravnoj tradiciji. Rekapitulirajući tu tradiciju, G. J. Martin pokazuje

da je, primjerice, u rimskom i starofrancuskom pravu postojalo pravo na dobra okoline, ali ne i pravo na okolinu (Martin, 1993:86–96). U rimskom se pravu kvalificiraju određene kategorije dobara (*res sacrae*, *res publicae*, *res communes*), no te kvalifikacije ne propisuju nego samo sugeriraju njihovu zaštitu. To »protektivno« normativno nagnuće znatno je naglašenije u starofrancuskom pravu, u kojemu je broj »zaštićenih dobara« mnogo veći. U 19. stoljeću, stoljeću razvoja, ta se »protektivna« tradicija gubi. Izuzme li se specifični, ali marginalni, status »zajedničkih stvari«, sva se dobra normativno određuju kao »privatno prisvojiva i iskoristiva«. Pravo zahvaća okolinu (ili njezin dio), ali na posredan i utilitaran način. Specifične forme pravne regulative, koje se odnose na šumu, lov, ribolov i vodotokove »protektivne su samo onoliko koliko omogućuju što bolju eksploataciju« (Martin, 1993:89). Reguliranje problema zagađenja i škodljivih učinaka industrijalizacije na zdravlje, higijenu, javnu čistoću – rudimentarnog je karaktera. Tek je krizni ekološki ciklus šezdesetih i sedamdesetih godina ovoga stoljeća upozorio na bitnu važnost regulacijskih principa odnošenja prema prirodi i okolini. Svoj razvojni interes spram prirode politička moć više ne može ostvarivati arbitrarno nego legalno. Sve je jasnije da i priroda mora zauzeti svoje mjesto u sferi »vladavine prava«, koja je racionalno–normativni izraz ostvarivanja pluralističkog tipa moći. Analitičari primjećuju dvije značajke te evolucije pravnog mišljenja šezdesetih i sedamdesetih godina. Ono se, s jedne strane, pretežno formulira kao pravo nadzora, pravo kaznenih i administrativnih uredbi, te kao »pravo zabrane i odbijanja«. Na taj se način, bez sumnje, znatno suzuje područje arbitrarnih i rizičnih odluka. No, s druge strane, to je pravo bez specifičnih pojmova i primjerenih procedura, suhoparno administrativno pravo o »jednom novom području«. Ono ne zahvaća ni specifičnost okoliša ni novinu odnosa koji iz toga proizlaze te se uglavnom, i opet, svodi na higijenu i javnu čistoću. Ni izdaleka nije dosegnuta kompleksnost ekološkog sistema, njegova vremenska i prostorna dimenzija. Te se nedostatnosti objašnjavaju iz same logike odlučujućih aktera političke moći koji formuliraju regulacijske norme. Razvoj prava na okolinu rezultat je nastojanja administracije, zabrinute za svoj položaj, i visokokvalificiranih tehničara koji svoje nadležnosti stavljaju u njezinu službu. Stoga se i zaključuje da je to pravo još uvijek, u dobroj mjeri, pravo bez demokracije, »tehnicističko pravo«. Čini se ipak da »tiha ekološka revolucija« najavljuje vidne pomake u pravnom mišljenju, a neki čak govore o »novoj grani prava«. U njegovu su oblikovanju bitna tri aspekta: 1) Originalne procedure; 2) Novi koncepti; 3) Novi akteri i njima primjereni pravni odnosi (Martin, 1993:91). Teži se transparentnoj regulaciji jednostavno zbog toga što se i politička moć u suvremenim uvjetima mora uspostavljati i provoditi na transparentan način.

4. Ekološka afirmacija prirode kao uvjeta opstanka, kao razvojnog potencijala i životne sredine, kao predmeta političke volje dovela je do jednog od najzanimljivijih socioloških fenomena našega doba. Riječ je o specifičnoj pluralističkoj strukturaciji socijalnih aktera koji djeluju na formalne institucije i utječu na oblikovanje političke moći. Njezin su konkretan izraz ekološki pokreti, inicijative i akcije. Prije dvadesetak godina taj se fenomen očitovao eruptivnom snagom, danas je on socijalno–politički dispozitiv koji se, u danom stjecaju okolnosti, uvijek može aktivirati. Interesnu os tradicionalnih socijalnih aktera (socijalnih pokreta, sindikata, političkih stranaka) tvore socijalno–ekonomske revandikacije (najamnina, životni i radni uvjeti, dužina radnog dana, socijalno zakonodavstvo) i ideološki utvrđeni politički ciljevi (promjena ili osvajanje političke vlasti). Taj je tip pluralizma utjelovljen u velikim, ideološki vođenim, čvrsto strukturiranim organizacijama, takozvanim socijalnopolitičkim blo-

kovima hijerarhijskog ustrojstva. Stoga u tradicionalnom tipu socijalnog pokreta stalno dolazi do sukoba između spontanosti i organizacije, između rukovodećeg vrha i masovnog članstva (Ferrarotti, 1983). Pluralizam ekoloških pokreta (kao i drugih takozvanih novih socijalnih pokreta iste generacije) ima višedimenzionalnu strukturu. On se artikulira u vertikalnom i u horizontalnom smjeru. Vertikalno se očituje na globalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Veza među tim razinama nije hijerarhijska ni formalno–organizacijska nego problemska i interesno–akcijska. Lokalno i globalno samo su dva lica jednog te istog problema. Odnos između spontanosti i organizacije nema gotovo nikakve važnosti, jer se djelovanje aktera ne temelji na ideološkoj lojalnosti i doktrinarno propisanim pretpostavkama. Proteklih se godina moglo vidjeti da su pokušaji ideološkog i doktrinarnog uokvirivanja i discipliniranja stranaka »zelenih« – po uzoru na tradicionalne političke stranke – nespojivi s njihovim nastankom i ciljevima. Na vodoravnoj razini pak pluralizam ekološkog djelovanja tvore brojni pokreti, skupine, organizacije, građanske inicijative, studentske i savjetodavne ustanove itd. Njihov je aktivizam (»pritisци«) istodobno usmjeren prema središtima tehnokonomске i političke moći i prema javnoj komunikaciji, prema onome što Sartori naziva »videopolitikom«, a Debray »medijasferom«. Od početne romantičarske i liberterske apolitičnosti ekološki je pluralizam ipak evoluirao prema etabliranim oblicima političkog odlučivanja, a to znači prema parlamentarnim i proceduralnim modelima djelovanja. Njegov je dosadašnji učinak dvojak. Prije svega, on je protagonistе tehnokonomске i političke moći primorao da u odnosu na prirodu i okolinu vode računa o »alternativnim mišljenjima«, »alternativnim rješenjima«, »alternativnim resursima«, »alternativnim tehnologijama«, te da stoga donekle omekšaju svoj »prosvijećeni tehnokonomstveni apsolutizam«. Prema mišljenju F. Rappa, taj je učinak na crti liberalnog i demokratskog razumijevanja politike i može se izraziti poznatim sloganom: *Sapere aude*, kojim je Kant definirao duh prosvjetiteljstva (Rapp, 1993:43). Drugo, ekološki je pluralizam odigrao značajnu ulogu u mijenama političke kulture našega vremena. Osim svoga duha alternativnosti, on je u ambijent u kojem se oblikuje politička moć uveo niz drugih konceptualnih i vrijednosnih novina: **refleksivni odnos prema budućnosti, diskurs globalnosti i planetarnosti, diskurs povezanosti i raznolikosti, etičku dimenziju odnošenja prema prirodi, kritičko sagledavanje rasta i razvoja, tradicije i modernizacije** itd. Sagledan u panorami društvenih procesa i ideja 20. stoljeća, ekološki (spoznajni i praktički) interes ulazi među one dinamičke faktore koji djeluju prema difuziji, redukciji i pluralizaciji političke moći.

Potaknuto pukom brigom za prirodnu okolinu i resurse, ekološko se mišljenje, u drugoj polovici 20. stoljeća, potvrdilo kao odgovor na praktička pitanja ovoga doba. No taj odgovor, sve da je i htio, nije mogao biti samo praktičan. On je – pod pritiskom praktičkih okolnosti – morao biti izveden iz ozbiljne rekonstrukcije cijele teorijske tradicije koja je konstituirala modernost, odnosno današnja razvijena društva (Capra, 1986). Taj odgovor, koji je zapravo ekološka tematizacija epohe, istodobno, i uvjerljivije od mnogih drugih, upozorava na povezanost i međuzavisnost tehnokonomstvene i političke moći. Ekologija je njihovo susretište i njihova kritika. Ona ih propituje u jednom te istom ključu: ključu napretka i proturječja opstanka. Stoga bi se cijelo to preispitivanje moglo označiti kao ekološka kritika tehnokonomstvenog i političkog uma.

LITERATURA:

- Aglietta, M. (1993). La fin du fordisme. *Le Monde*, 15. 10.
- Arendt, H. (1972). *Le système totalitaire. Les origines du totalitarisme*. Pariz: Éditions du Seuil.
- Arendt, H. (1968). *L'impérialisme*. Pariz: Fayard.
- Arendt, H. (1991). *Vita activa*. Zagreb: August Cesarec.
- Aristotel (1970). *Politika*. Beograd: Kultura.
- Aron, R. (1988). *Études sociologiques*. Pariz: P.U.F.
- Balandier, G. (1985). *Le détour*. Pariz: Fayard.
- Balandier, G. (1969). *Anthropologie politique*. Pariz: P.U.F.
- Bell, D. (1979). *Les contradictions culturelles du capitalisme*. Pariz: P. U. F.
- Birnbaum, P. (1975). *Le pouvoir politique*. Pariz: Dallor.
- Bourdieu, P. (1993). *Esprits d'Etat. Actes de la recherche en sciences sociales*, 96/97.
- Bourg, D. (1993). Introduction. Droits de l'homme et écologie. *La nature en politique ou l'enjeu philosophique de l'écologie*. Pariz: Harmathan.
- Burger, H. (1979). *Filozofija tehnike*. Zagreb: Naprijed.
- Bury, J.B. (1960). *The Idea of Progress*. New York: Dover Publications.
- Busino, G. (1992). *Élites et élitisme*. Pariz: P.U.F.
- Canetti, E. (1984). *Masa i moć*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Capra, F. (1986). *Vrijeme preokreta*. Zagreb: Globus.
- Clegg, S.R. (1989). *Frameworks of Power*. London, Newbury, New Delhi: SAGE Publications.
- Comte, A. (1963). *Discours sur l'esprit positif*. Pariz: Union generale d'editions.
- Cooper, T. (1988). *Liberal Roots to a Green Future. Into the 21st Century. An Agenda for Political Realignment*. Basingstoke: Green Print.
- Dahl, R.A. (1972). *Power. International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: The Macmillan Company and the Free Press, m. 11.
- Dahl, R.A. (1961). *Who Governs? Democracy and Power in American City*. New Haven: Yale University Press.
- Dais, S. (198). *Comparative Government and environmental Policy. Policy Studies Journal*, 1(1).
- Deleuze, G. (1986). *Foucault*. Pariz: Les Éditions de Minuit.
- Domenach, J.M. (1986). *Approches de la modernité*. Pariz: Éditions Marketing.
- Dwivedi, O. P. (1986). *La science politique et l'environnement. Revue Internationale des Sciences Sociales*, 109.
- Eder, K. (1993). *Communication écologique et culture environnementaliste. La Nature en politique ou l'enjeu philosophique de l'écologie*. Pariz: Harmattan.
- Eisfeld, R. (1992). *Pluralizam između liberalizma i socijalizma*. Zagreb: Informator.
- Elias, N. (1973). *La civilisations des moeurs*. Pariz: Calmann-Lévy.
- Ferrarotti, F. (1983). *Studi e ricerche sul potere*. Roma: Iannua.
- Foucault, M. (1976). *Volonté de savoir*. Pariz: Gallimard.
- Foucault, M. (1975). *Surveiller et punir*. Pariz: Gallimard.
- Foucault, M. (1977). *Microfisica del potere*. Torino: Giulio Einaudi.
- Freund, J. (1968). *Sociologie de Max Weber*. Pariz: P.U.F.
- Galbraith, J.K. (1983). *Anatomija moći*. Zagreb: Stvarnost.
- Giddens, A. (1987). *La constitution de la société*. Pariz: P.U.F.
- Grinevald, J. (1993). *Nature, environnement ou biosphère. La nature en politique ou l'enjeu philosophique de l'écologie*. Pariz: Harmattan.
- Gusdorf, G. (1971). *Les principes de la pensée au siècle des lumières*. Pariz: Payot.

- Habermas, J. (1988). *Filozofski diskurs moderne*. Zagreb: Globus.
- Jouvenel, B. de (1947). *Du pouvoir. Histoire naturelle de sa croissance*. Pariz: Constant Burquin.
- Lamberti, J.–C. (1983). *Tocqueville et les deux démocraties*, Pariz: P.U.F.
- Laswel, H. – Kaplan, A. (1950). *Power and Society: A Framework for political Inquiry*. New Haven: Yale University Press.
- Lefort, C. (1986). *Essais sur la politique*. Pariz: Seuil.
- Luhmann, N. (1992). *Legitimacija kroz proceduru*. Zagreb: Naprijed.
- Macpherson, C.B. (1981). *Politička teorija posjedničkog individualizma*, Zagreb: CDD
- Martin, G.J. (1993). *Environnement: Nouveau droit ou non-droit. La nature en politique ou l'enjeu philosophique de l'écologie*. Pariz: Harmattan.
- Mayda, J. (1986). *Droit et écogestion. Revue Internationale des Sciences Sociales*, 109.
- Mills, W. (1956). *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Montesquieu (1989). *Duh zakona*. Beograd: Filip Višnjić.
- Morgenthau, H.J. (1949). *Politics among Nations*. New York.
- Morin, E., Bocchi, G., Ceruti, M. (1991). *Un nouveau commencement*. Pariz: Seuil.
- Neuendorff, H. (1991). *Pojam interesa*. Zagreb: Informator.
- Nietzsche, F. (1937). *Volja za moć*. Beograd: Kosmos.
- Nisbet, R. (1980). *History of the Idea of Progress*. New York: Basic Books Publishers.
- Ory, P. (1987). *Nouvelle histoire des idées politiques*. Pariz: Hachette.
- Parsons, T. (1963). *On the Concept of Political Power. Proceedings*. 107: 232–262.
- Petrović, G. (1955). *Engleska empiristička filozofija*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Rapp, F. (1993). *Contraintes objectives et jugements de valeur. La nature en politique ou l'enjeu philosophique de l'écologie*. Pariz: L'Harmattan.
- Rousseau, J.J. (1971). *Discours sur les sciences et les arts. Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*. Pariz: Garnier-Flammarion.
- Schumpeter, J. (1981). *Kapitalizam, socijalizam, demokracija*. Zagreb: Globus.
- Seligman, A.B. (1992). *The Idea of Civil Society*. New York: The Free Press.
- Strauss, L. (1971). *Prirodno pravo i historija*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Tadić, Lj. (1988). *Nauka o politici*. Beograd: Rad.
- Theys, J. (1993). *Le savant, le technicien et le politique. La nature en politique ou l'enjeu philosophique de l'écologie*. Pariz: L'Harmattan.
- Tocqueville, A. de (1981). *De la démocratie en Amérique*. Pariz: Flammarion.
- Tolra, L.A., Warnier, J.P. (1993). *Ethnologie. Anthropologie*. Pariz: P. U. F.
- Touraine, A. (1992). *Critique de la modernité*. Pariz: Fayard.
- Touraine, A. (1993). *Intervista. Panorama*, 9. 5.
- Weber, M. (1976). *Privreda i društvo*. Beograd: Prosveta.
- Weinbrenner, P. (1993). *Budućnost ne dolazi sama od sebe – osiguranje i oblikovanje budućnosti kao politička zadaća. Socijalna ekologija*, 2 (2):307–314.
- Windelband, W. (1988). *Povijest filozofije*. Zagreb: Naprijed.

PROGRESS AND POWER

Rade Kalanj

Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The last decades of 20th century are marked by two simultaneous processes: planetary attempts to reach democracy, i.e. the conflicts around establishing democratic systems, and fears for the future of the mankind caused by the environmental crisis. In such a situation the question of political power is actualised in the conceptual as well as in the historical and practical sense. This, of course, is actualising the problem of nature as well, or natural environment, as the field of showing the political power. Complex understanding of the problem is not, however, possible without the re-construction of the power in period of the modern science and the epoch of forming the political sphere of the modern society. Following this analytical logic, the article attempts to show the entanglement of techno-scientific power and political power, as well as their levels and antinomies at the age of rationalisation. The author also attempts to answers to the question: which are the main features of the structuring of political power over the nature at the time of the technical and scientific progress and democratic constituting of the political will.

Key words: *diffusion, expansion, concentration, power, modernity, monism, progress, pluralism, political will, reduction, techno-scientific power*

FORTSCHRITT UND MACHT

Rade Kalanj

Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

Die letzten Jahrzehnte des 20. Jahrhunderts werden durch zwei gleichzeitige Prozesse gekennzeichnet: das planetare Streben nach Demokratie, bzw. die Konflikte um die Herstellung der demokratischen Ordnungen und die durch die ökologische Krise verursachten Ängste um die Zukunft. In diesem Rahmen wird die Frage der politischen Macht aktualisiert, sowohl im konzeptualen als auch im geschichtlich-praktischen Sinne. Auf diese Weise wird selbstverständlich auch die Frage der Natur, bzw. der natürlichen Umwelt aktualisiert, als Gebiets der Äusserung der politischen Macht. Die komplexe Wahrnehmung dieses Problems ist aber ohne die Rekonstruktion des Begriffs der Macht in der Periode der modernen Wissenschaft und in der Epoche der Gestaltung der politischen Sphäre der modernen Gesellschaft nicht möglich. Indem er dieser analytischen Logik folgt, versucht dieser Text die Verbundenheit der technisch-wissenschaftlichen Macht zu zeigen, ihre Niveaus und Antinomien in der Epoche der Rationalisierung. Ebenfalls versucht er die Frage zu beantworten, welche sind die Haupteigenschaften der Gestaltung von politischer Macht über die Natur in der Epoche des technisch-wissenschaftlichen Fortschritts und der demokratischen Konstituierung des politischen Willens.

Grundausdrücke: *Diffusion, Expansion, Fortschritt, Konzentrierung, Macht, Modernität, Monismus, politischer Wille, Reduktion, technisch-wissenschaftliche Macht*